

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN
IX. SERİ — No. 3

III. TÜRK TARİH KONGRESİ

ANKARA 15—20 KASIM 1943

KONGREYE SUNULAN TEBLİĞLER

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 4 8

*Ord. Prof. SADRI MAKSUDI ARSAL (T. T. K. Üyesi
ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Profesörü) Farabî'nin
Kültür tarihindeki rolü :*

I

FARABİ'NİN HAYATI

Farabî, Türk ırkının yetiştirdiği büyük dâhilerden biridir.
Farabî'nin dehâsı ilim ve fikir sahasında tecelli etmiştir
Ve bu dehâ bütün ilimlere şamildir.
Farabî bir tabiiyat âlimidir.
Farabî bir ruhiyatçıdır.
Farabî bir musiki âlimidir.
Farabî bir riyaziyatçıdır.
Farabî bir tabiptir.
Farabî bir ahlâkçıdır.

Hülâsa, Farabî, zamanında teşekkül etmiş olan ilimlerin
hepsi sahasında derin vukuf ve müstakil bir fikir sahibidir.

¹ Bu tebliğde adı geçen arkeolog, hafriyatçı, müellif için verilmesi gereken bibliyografyayı 30 sayılı Belleten'de çıkan «Bitik - Hatay Hafriyat raporu» nda etraflıca vermiş bulunuyoruz. Hatay çevresi münasebetiyle buraya yalnız bir adı katacağız. T. T. K. «Türk Tarihinin Ana hatları» adlı eserin müsveddeleri arasında 29 uncu sayıda, Naci Paşa'ya yazdığı «Büyük İskender-Dârâ. 1933» eseri de var. Burada, İssos harbi dolayısıyla «Kenedin» höyüğünden «Kinet Höyüğü» diye bahsolunur.

Sonra ; Konya çevresine âit çalışmaların, mümkün olduğu kadar tam, bibliyografyasını «Konya Kazısı»na ait raporda vermiş bulunuyoruz. Bu itibarla bu kısa tebliğde, ayrı bibliyografya verilmemiştir.

Fakat Farabî her şeyden evvel bir mütefekkindir, bir feylesoftur.

Farabî'nin beşeriyetin yetiştirdiği en büyük feylesoflar arasında mümtaz yeri vardır.

Farabî siyaset ilmi, hukuk felsefesi sahasında da bir müceddittir.

Biz bu etütte ne Farabî'nin tercümei halinden ve ne de umumî felsefesinden uzun uzadıya bahsedecek değiliz. Burada biz Farabî'nin ancak siyaset ilmi ve hukuk felsefesi sahasındaki müstakil, orijinal fikirlerinden bahsedeceğiz.

Malûm olduğu veçhile Ebu nasr bini Muhammed bini Tarhan bini Uzluğ Farabî, Türkistanda Farab (Otrar)¹ civarında Vesic kasabasında 870 senelerine doğru bir Türk ailesinde dünyaya gelmiştir. Farabî'nin babası bir askerî kumandan olduğu anlaşılıyor. Farabî tahsilini evvelâ memleketinde yaptıktan sonra takriben yirmi yaşlarında Bağdada gelmiş, ve o sıralarda hilâfet merkezi olduğu kadar da ilim merkezi olan Bağdatta tahsilini devam ettirmiştir.

Farabî'nin en büyük üstadları: Yahoma bini Hayalî ile Abu Bişir Matta'dır.

Bu âlimlerin her ikisi Yunan lisanına vâkıf Suriyeli hıristiyan Araplardır.

Bu âlimler vasıtasile Farabî Yunan âlim ve feylesoflarının beşeriyete miras bıraktıkları ilimleri ve felsefî fikirleri esaslı bir surette öğrenmiştir. Farabî'nin Abu Bişir Matta'nın dersleri esnasında tuttuğu ders notları 70 cilde baliğ olduğu rivayet olunmaktadır. Kaynaklarda Farabî'nin Yunan lisanını bildiğine dair sarîh bir kayda tesadüf olunmuyorsa da, Aristo'nun eserlerine derin vukufu, bu feylesofun bir çok eserlerini esaslı bir surette şerh ve tefsir edebilmiş olması, Farabî'nin Yunan lisanını bildiğine delâlet eder.

Farabî uzun müddet Bağdatta tahsille meşgul olduktan sonra haç kılmak üzere Mekkeye seyahat etmiştir. Haçtan döndükten sonra devlet merkezi Halep olan Hamdani sülâlesinin büyük hükümdarı Seyfüddevle'yi (944—967) ziyaret etmiştir. Seyfüddevle Farabî'nin Halepte ikamet etmesini rica etmiş,

¹ Otrar, bugünkü Taşkent şehrinin şimalinde Aris nehri üzerinde bir şehirdi.

Fârabî de bu teklifi kabul etmiştir. Bu suretle Farabî ömrünün kalan kısmını Halepte geçirmiş ve bütün vaktini eser yazmağa hasretmiştir. Farabî Milâdî 950 senelerinde Şamda vefat etmiştir.

Farabî, pek çok, yüzden fazla, eser bırakmıştır. Bu eserlerin büyük bir kısmı müstakil eserlerdir.

Kalanları Yunan feylesoflarının eserlerini izah ve tefsire hasredilmiştir.

II

FARABÎ'NİN ÂLEMİN KURULUŞU HAKKINDAKİ FİKİRLERİ

Biz burada Farabî'nin umumî felsefesinden bahsedecek değiliz, fakat istitrad kabilinden olarak burada bir hakikati tebarüz ettirmeden geçemiyoruz: Avrupa lisanlarında yazılmış felsefe tarihine ait eserlerin bir çoğunda İslâm feylesoflarının eserlerinde hiç bir müstakil, orijinal fikir bulunmadığına, İslâm feylesoflarının Yunan feylesoflarından Aristo'nun fikirlerini tekrarlamaktan başka bir şey yapmamış olduklarına dair iddialara tesadüf olunur. Bu iddialar El-Kindî, İbni Rüşd gibiler hakkında kısmen doğru ise de Farabî hakkında tamamen yanlıştır. Farabî'nin hilkatiâlem, kâinat hakkındaki fikirleri, yani metafiziği tamamiyle orijinaldir, kendine mahsus bir görüş mahsulüdür.

Bu görüş şu noktalarda Aristo'nun metafizik fikirlerinden ayrılmaktadır:

1 — Aristo "muharriki evvel," ismile ifade ettiği Allah'tan başka yalnız maddenin vücudunu kabul eder, ona göre maddî kâinat ile Allah, muharriki evvel, arasında vasıta olan başka bir varlık yoktur.

Halbuki Farabî'ye göre Allah ile „madde„ arasında on akıl silsilesi ve dokuz felek ve felek ruhu vardır,

2 — Aristo'ya göre Allah kâinatın sebebi vücudu olduğu halde kendisi kâinatın vücudüne âit ilme malik değildir.

Halbuki Farabî'ye göre Allah aynı zamanda âlimdir. Onun ilmi eşyanın zatiyatına aittir. Allah eşyanın idealarını bilir. O hem âkildir, hem makuldür ².

² Farabî, Fi arai ehli-l-medineti-fadlile, Bab 4.

3 — Aristo'ya göre Allah ve muharriki evvel aynı şeylerdir.

Farabî'ye göre ise birinci en yüksek akıl Allahtan farklıdır. Birinci akıl Allah'tan sudur etmiş varlıktır³; bu suretle Farabî, hilkat metafiziği sahasında yepyeni bir çığır açmış bulunuyor, çünkü bu fikirler Aristo'nun fikirlerinden farklı olduğu gibi Neoplatonist'lerin fikirlerinden dahi tamamen farklıdır. Malûm olduğu veçhile Neoplatonistlere göre Allahtan ilk sadır olan şey logos'tır. Logos'tan ruh sudur etmiştir. Ruh da aklıde mündemiç idealar vasıtasıyla maddî âlemi yaratmıştır. Bu suretle maddî âlem üç varlığın (Allah, Logos ve ruhun) esirdir⁴.

Görüyorsunuz ki Farabî'nin metafiziği tamamen müstakil bir metafiziktir.

III

FARABÎ'DEN ÖNCE SİYASET VE HUKUK FELSEFESİNİN İNKİŞAFINA UMUMÎ BİR BAKIŞ

Farabî'nin siyaset ve devlet felsefesi sahasındaki fikirlerini tebarüz ettirebilmek için küçük bir mukaddeme yapmak mecburiyetindeyim. Beşeriyetin siyasî ve içtimai teşekkülü tarihinin arkasında binlerce yıllar sürmüş bir savaş, bir kıtal ve boğuşma devri bulunduğu, evvelâ soy soy ile, sonra oymak oymak ile, sonraları devlet devlet ile mücadele etmiş olduğu herkesin bildiği hazin bir hakikattir.

Bu, beşeriyetin hayvanlık devrinden kalmış vahşî temayüllerinin mücadelesi tarihidir.

İnsanlık lehine şunu söylemek lâzımdır ki, bu hayvanî temayüllerin mücadelesi tarihine müvazi olarak, beşeriyetin bir de şerefli bir "insanlaşma,, tarihi vardır: Her devirde beşerî kütleler içinde barış ve müsalemetin savaş ve kıtale mürecceh olduğunu, imha ve tahrip siyasetinden galip zümrelerin dahi nihaî hesapta birşey kazanmadıklarını kavrayan şahsiyetler zuhur etmiş; beşeriyetin umumî sulh ve müsalemetsiz istikametinde inkişafı bu müstasna şahsiyetler sayesinde mümkün olmuştur.

³ Farabî, op. cit. Bab 10,

⁴ Sadri Maksudî, Hukuk felsefesi dersleri, § 19. Bréhier, Histoire de la philosophie, tome I. L'Antiquité et le Moyen-âge, p. 449-465.

Evvelâ soyları barıştırarak oymak teşkili için, sonraları oymakları barıştırarak devlet teşkili için pek çok beşeriyet dostu, sulhsever hakm ruhlu insanlar çalışmışlardır.

Bu sayededir ki, bugün soy ve oymaklar arasında mücadele durmuştur. Bugün devletler arasındaki mücadele safhasındayız. Ve bu mücadelenin de çok hâd bir şekil aldığı bir devirdir.

Beşeriyetin yakın bir âtisinde millet ve devletler arasında da umumî bir müsalemeti, sulh ve sükûnu tesis ve temin eden, büyük ve küçük bütün milletlerin hayat hakkını tanıyan bir teşkilât kurulacağına inan bugünkü münevver insanların hepsini birleştiren müşterek ve umumî bir inandır, bütün insanların şuurla veyahut müphem bir surette hasretini çektiği bir idealdir.

Beşeriyet tarihini bu ideal bakımından, yani mükemmel devlet ve umumî müsalemeti temin eden bütün beşeriyete şamil bir teşkilât ideali bakımından gözden geçirecek olursak şu hakikatları müşahade ederiz: İnsanların müsavatını inkâr eden kast esasına müstenit Hind camiaları içinde zuhur eden müttefikler beşeriyetin içtimâî ve siyasi teşkilâtı meseleleriyle pek alâkadar olmamışlardır. Bununla beraber Manu mecellesinde bütün insanlara karşı derin merhamet hisleriyle meşbu pek çok parçalara tesadüf ediyoruz ⁵.

Keza Çin feylesofu Konfücius'un eserlerinin hepsinde birçok yerde umumî sulh fikri mündemiçtir ⁶.

Yunan feylesoflarına gelince, Yunanın en büyük feylesoflarından Eflâtun, Aristo ahlâk sahasında çok yüksek esaslar vazetmişlerse de, siyasi ideal sahasında polis, site-devlet mefhumundan ileri gidememişlerdir.

Eflâtun'un siyasi teşkilatla alâkalı üç eserinin (siyaset, devlet, kanunlar) hiç birinde bütün beşeriyeti birleştiren bir teşkilat bahis mevzuu değildir. Bilâkis Eflâtun'un bütün muhakemelerinden, fikirlerinden, onun ancak küçük bir site-dévleti göz önünde tuttuğu açıkça anlaşılmaktadır.

Keza Aristo'nun Politika (Siyaset) adlı eserinde dahi mevzuu bahis olan devlet, site-devlettir. Hattâ Aristo bir dev-

⁵ Lois de Mauou, IV, 184, II, 225; 145; 231; 237.

⁶ Bilhassa bu bakımdan Konfücius'un felsefî sohbetler (lun-yu) adlı eseri mühimdir.

letin saha ve nüfusunun muayyen mikdarı aşmaması lüzmandan bahsetmektedir ⁷.

Bu büyük feylosofların zihinlerinde bütün beşeriyete şamil bir devlet fikri daha doğmamıştır: Yunan felsefesinde bütün beşeriyete şamil bir devlet fikrinin nüvelerine ancak Stoa mütefekkirlerinin eserlerinde tesadüf ediyoruz.

Malûm olduğu veçhile bize ne Stoisizmin müessisi olan Zenon'un, ne de onun tilmizleri olan Krisip ve Kleant'ın eserleri bütün halinde vasıl olmamıştır. Biz bu mütefekkirlerin fikirlerini ancak Diogenes Laërtius'un eserlerindeki ⁸ parçalar vasıtasıyla kısmen öğrenebiliyoruz. Bize Stoisizmin Romada aldığı şekil daha iyi malûmdur. Romanın büyük stoisist mütefekkirlerinden Çiçeron, Seneka, Epiktetus, Markus Aurelius'un eserleri bütün insanları kardeş, bütün beşeriyeti bir kül telâkki eden, bütün insanlara karşı muhabbet telkin eden fikirlerle doludur.

Biz Çiçeron'un eserlerinde şu yüksek fikirlere tesadüf ediyoruz: „Yazılı kanunlardan başka, bu kanunlardan üstün bir tabii hukuk vardır. Bu tabii hukukun esası adalettir. Adalet olmıyan yerde hukuk dahi yoktur; bütün beni beşer, bütün insanlar kardeşdir, bütün insanların anası tabiattir, yani cihanşümül akıldır. Bir insan diğer insan için kudsî bir varlıktır. Adalet ve hukukun esasları bütün milletlere şamildir ⁹.

Bütün insanlar müsavidir. İnsanlar arasındaki farklar ancak müktesep bilgiler bakımındandır. Tabiat bize adalet hissinin cemiyet halinde yaşayabilmek için vermiştir. Kanun, hukuk, herkesin kafasında mevcuttur... Hukukun esas kaynağı felsefedir, felsefenin kendisidir ¹⁰.

Birbirine yabancı olan milletler arasında dahi hukuk hâkim olmalıdır, ancak zaruri olan müdafaa harplerinin meşru olanı da uzun sürmemelidir. Sulh ve müsalemme daima harbe müreccaktır, mümkün mertebeye harplerden ictinap etmelidir. Sulhu temin fütuhât yapılmaktan daha az şerefli bir siyaset değildir ¹¹.

⁷ Aristote, Politique liv. IV, ch. 4, 5.

⁸ Diogène Laërce. Vie, doctrines et sentences des philosophes illustres, liv. VII.

⁹ Cicero, de Officiis, I; XI; XII; XIII.

¹⁰ Cicero, de Legibus, I. 5; 10.

¹¹ De Officiis, XIII, XIV.

Çiçeron'dan sonra imparatorluk devri mütefekkirlerinden Seneka, Markus Aurelius, Epiktetus'un eserlerinde Çiçeron'un fikirlerine benzer fikirler çoktur. Hakîmane vecizelerinden, Roma mütefekkirlerinden bütün beşiriyeti bir kül telâkki ettikleri anlaşılıyorsa da, bütün milletlere şamil bir devlet fikri Stoacıların eserlerinde dahi vuzuh ve sarahetle ifade edilmemiştir. Ancak Çiçeron'un *De Republica* adlı eserinde bütün beşiriyete şamil bir devlet fikrine işarete tesadüf ediyoruz. Hukuk felsefesi tarihinde tâ orta zamanlarda ilk defa olarak bütün büyük küçük millî devletleri birleştiren, bütün beşiriyete şamil bir teşkilat tesisi lüzumuna dair fikri ileri süren Türk feylesofu Farabî olmuştur.

IV

FARABÎ'NİN SİYASET VE HUKUK FELSEFESİNE DAİR FİKİRLERİ

a) Bütün beşiriyete şamil devlet fikri

Biz şimdi Farabî'nin siyaset ve hukuk felsefesiyle alakalı fikirlerine geçelim. Malûm olduğu üzere Farabî'nin devlet ve siyaset hakkındaki fikirleri arapca yazılmış "Risaletün fi arâil ehliil medinetil fadile,, (Faziletli Devlet ahalsinin reyleri) adlı eserinde izah edilmiştir. Bu eser otuz dört bâba bölünmüştür. Bu bâblardan 25 bâbı metafizik ve ruhiyat meselelerine hasredilmiştir. Ancak 26 ıncı bâbdan itibaren Farabî doğrudan doğruya siyasetten bahse başlıyor. Biz burada bu eserin ancak siyaset ve hukuk felsefesiyle alakalı kısımlarını hülâsa edeceğiz.

"Faziletli Devlet,, te Farabî devlet hakkındaki fikirlerini izaha şöyle başlıyor: İnsanlar için camia halinde yaşamak ihtiyacı tabîî bir ihtiyaçtır. İnsan, mevcudiyetini korumak ve kemale ulaşabilmek için birçok şeylere muhtaçtır. İnsan bu şeyleri elde edebilmesi için onun etrafında diğer insanların bulunması lâzımdır. İnsanın fitreti icabı olan kemale doğru inkişafı ancak insan topluluğu içinde, camia hayatı içinde mümkündür. Beşerî camia insanların karşılıklı ihtiyaçlarından doğmuştur: İnsanların hem yaşamaları, hem tekâmülü için camia hayatı şarttır.

Beşerî camialar arasında mükemmel olanları vardır, mükemmel olmıyanları vardır. Mükemmel camiaların da büyük olanları vardır, küçük olanları vardır. En küçük camia evdir (ailedir).

Ondan daha büyüğü mahalledir veyahut köydür. Ondan daha büyüğü bütün bir siyasi zümreye şamil devlettir (medinedir). Devlet, beşerî camia şekillerinin mükemmeldir. Çünkü daha küçük camialarda tekâmül ve inkişaf imkânsızdır.

Bir millete şamil devletlerden daha mükemmel, daha kâmil olan devlet yeryüzünde yaşayan bütün insanları ihtiva eden, bütün beşeriyete şamil devlettir ¹².

Bu devlet millî devletlerin fevkinde bir devlettir. Beşeriyet tarihinde bütün beşeriyeti birleştirmek temayülleri görülmüştür. Bu temayül peygamberlerin talimlerinde, bazı fatihlerin siyasetlerinde belirlemiştir, fakat Farabî'den evvel hiç bir feylesofun eserinde mükemmel devlet şekli bütün yeryüzündeki insanları birleştiren devlet olduğuna dair fikir, Farabî'nin eserindeki sarahatle ifade edilmemiştir.

**b) Farabî'ye göre devletin menşei,
mahiyeti, gayesi**

Farabî'ye göre devlet münhasıran tabii bir teşekkül değildir. Devletler irade mahsülü olan siyasi ve içtimai teşekküllerdir.

Bir devlet "hayır," için kurulabildiği gibi fena gayeleri takip için dahi teessüs edebilir. Faziletli devlet, insanların saadete ulaşması gayesini güden ve insanların birbirine karşılıklı muavenetini hedef tutan devlettir.

Bu gibi beşeriyetin saadetini amaç tutan devleti kuran millet de faziletli millettir. Faziletli (mükemmel) devlet, hayvani bir uzviyete benzer,

Burada Farabî son asırlarda zuhur eden uzviyetçi cereyan taraftarlarının, ezcümle Spencer'in beşerî camiaların bir uzviyet olduğunu isbat için ileri sürdükleri fikirlerin hemen hepsini onlardan bin yıl önce söylemiştir. Fakat Farabî'ye göre devlet hayvani uzviyetten bir cihetten ayrılıyor: Hayvani uzviyette münhasıran tabiat kanunları hâkimdir, halbuki devlet içindeki fertler kendileri tabiat mahsülü iseler de, onların devlet içindeki faaalîyetleri sevki tabii neticesi değil, bir irade mahsulüdür. İnsanların irade sayesinde iktisap ettikleri meleke ve vasıflar neticesidir (beşeriyetin inkişafı mahsulüdür).

¹² Fel-Uzma ictimaül-camaati küllüha fil-mamureti, Farabî, op. cit, Bab 26.

Devleti vücuda getiren âmiller ikidir : sanatlar, müktesep kabiliyetler¹³; yâni insanları devlet teşkiline sevkeden ancak tabii bir temayül, insiyak değil, beşeriyetin iktisap etmiş olduğu ilim, sanat ve müktesep kabiliyetleridir. Hayvanî uzviyetlerde tabii kuvvetlerin gördüğü vazifeyi devlette iradî vasıflar görür.

V

FARABİ'YE GÖRE DEVLET REİSLERİNİN MALİK OLMALARI LÂZİM OLAN VASIFLAR

Farabî'nin "Faziletli devlet," adlı eserindeki mühim ve orijinal fikir yalnız bütün beşeriyete şamil bir devlet tesisine dair fikir değildir.

Farabî'nin devlet reislerine lâzım vasıflar hakkındaki fikirleri de çok orijinaldir. Büyük Yunan feylesoflarından devlet teşkilâtına dair eser yazmış olan Aristo, idarî teşkilâtın iyi veyahut fena olmasının sebeplerini münhasıran halkın, "Demos,"-un devlet idaresine iştirakinin derece ve şeklinde aramıştır. Farabî bu sahada da yepyeni bir görüş ileri sürüyor.

Farabî'ye göre devletin fena veyahut iyi olması ancak halkın idareye iştiraki derece ve şekillerile değil, devleti idare eden şeflerin vasıf ve kabiliyetlerle de alâkalıdır.

Onun için, Aristo Siyaset adlı eserinde devlet teşkili hakkındaki muhakemelerini vatandaşın tarifi ile başladığı halde, Farabî devlet reisinin haiz olması lâzım olan vasıfları tesbit ile başlıyor.

Farabî'nin bu sahadaki araştırmalarının esası şeflerin vasıflarıdır. Yunan mütefekkeri, halkın iştirakiyle idare olunan küçük site-devlet hayatına alışmış, site-devlet içinde büyümüş insanlardır.

Farabî ise büyük şefler diyarı olan Türkistanın, geniş Türklük âleminin mahsulüdür.

Farabî devlet reisinin haiz olması lâzım olan vasıfları iza-ha şöyle başlıyor: "Devlet reisi, fevkinde diğer reis olmıyan reistir. O faziletli devletin reisidir; faziletli milletin reisidir. Ve bütün yeryüzündeki insanlara şamil insan devletin de reisidir.,"

¹³ Sanat kelimesiyle Farabî hem sanatları, hem ilimleri, hem müktesep vasıfları anlıyor.

Herhangi bir insan devlet reisi olmaz, çünkü riyaset iki şeye dayanır : Fitrî kabiliyetler, müktesep vasıflar.

Reis, bir taraftan kendisine tabiat tarafından bahşedilmiş kabiliyetlere, diğer taraftan iradesile iktisap etmiş olduğu vasıflara malik olmalıdır. Ancak fitrî mevhibelerle muayyen müktesep vasıflara malik olan adam riyasete lâyıktır. Herhangi bir sanat (burada bu kelime tabii ve müktesep vasıflar mânâsında kullanılmıştır) hâkimiyet için esas olamaz ; bazı vasıflar hem hâkimiyet için hem memurluk için lâzımdır.

Diğerleri yalnız hâkimiyet icra edecek olan reisler için veyahut yalnız memurlar için gerektir.

Devlet reisinin şahsında aşağıdaki on iki vasıf toplanmış olmalıdır :

- 1 — Reisin sıhhati tam olmalıdır ¹⁴.
- 2 — Reis teb'an kuvvetli zekâya malik olmalıdır ¹⁵.
- 3 — Reisin hâfızası kuvvetli olmalıdır ¹⁶.
- 4 — Reis keskin fitnat (yani feraset) sahibi olmalıdır ¹⁷.
- 5 — Nutuk kabiliyetine malik olmalıdır. Zihnindeki herşeyi kolay ve güzel ifade ve beyan kudretine malik olmalıdır ¹⁸.
- 6 — Öğretme ve öğrenmeyi sevmelidir ¹⁹.
- 7 — Yemek, içmek ve kadın düşkünü olmamalıdır ²⁰; oyun ihtiraslarından dahi berî olmalıdır ²¹.
- 8 — Doğruluğu, hakikati ve hakikati sevenleri sevmelidir ²²; bunun aksine, yalandan ve yalancılardan nefret etmelidir ²³.
- 9 — Âlicenaplık da reisin vasıflarından biri olmalıdır. Reis cömert olmalıdır ²⁴. Onun ruhu şerefe mugayir olan şeylerin fevkinde olmalıdır ²⁵.

¹⁴ Tammül - aza.

¹⁵ Ceyyüdül - fehmi vat - tasavvuri.

¹⁶ Ceyyüdül - hıfzi.

¹⁷ Ceyyüdül-fitnati.

¹⁸ Hasanül-ibâreti.

¹⁹ Muhibben lit'talimi vel-istifadeti.

²⁰ En yeküne gayre şirhin ala'maküli, vel-meşrubî vel-menkühi.

²¹ Mütecenniben bittab'i lillabi.

²² Muhibben lissıdki.

²³ Mübgizen lil-kidbi ve ehlihi.

²⁴ Kebirünnepsi ve muhibben lilkerameti.

²⁵ An külli ma yeşin minel-umur.

10 — Onun nazarında paranın vesair dünya mallarının kıymeti olmamalıdır. Onun parası, vekarı olmalıdır ²⁶.

11 — O, adaletin ve âdillerin dostu olmalıdır ²⁷. Zulümden nefret etmeli, zalimlerin düşmanı olmalıdır ²⁸.

12 — Reis, büyük azim ve irade sahibi olmalıdır ²⁹. Lüzumuna kani olduğu hareketleri yapmak hususunda cesur olmalı, aslâ gevşeklik ve küçük ruhluluk göstermemelidir.

Bütün bu vasıfların bir şahısta bulunması nadirdir. Faziletli devlet içinde bu yukarıda sayılmış vasıf ve kabiliyetlere malik bir kimse bulunmadığı takdirde, bu vasıflardan altı tanesine malik olan kimse reis olur. Bu altı şart ve vasıf şunlardır :

1 — Hakîm olmak (hikmet sahibi olmak).

2 — Âlim olmak, kendisinden önce reis olmuş adamların vazettikleri kanun ve âdetleri muhafaza etmeğe, kendi hareketlerini sabık reislerin hareket tarzına uygun kılmağa çalışmak. (Âlimen ve hâfizen liş şeraiyi ves-sünen).

3 — Devlet idaresinin bir meselesi hakkında seleflerinden bir esas kalmamış olduğu takdirde kıyas ve istinbat yolile kendisi yeni esaslar vaz edebilecek kudrette olmak (En yeküne lehü cevdetü istinfatın).

4 — Reis, kuvvetli idrâk ve muhakeme kudretine malik olmalıdır, tâ ki seleflerinin derpiş etmediği bir hâdise zuhurunda vaziyeti kavrayarak devletin salâhı için alınması lâzım olan tedbirleri alabilsin. (En yeküne lehü cevdetü ru'yetin).

5 — Reis, nutuk kudretine malik olmalıdır, tâ ki seleflerinden kalmış kanunları ve bu kanunlardan çıkarılmış esasları izah edebilsin (En yeküne lehü cevdetü irşâdin bilkavli ilâ şeraiyi evvelin).

6 — Sıhhat ve harp kudreti. Reis sıhhat ve harp kudretine malik olmalıdır, tâ ki icabında harp işlerini de idare edebilsin, hem nefer olarak, hem kumandan olarak harp edebilsin (En yeküne maahü essana -t-ul harbiyyetül hadimetü ver-reisi-yetü).

²⁶ En yeküne eddirhemü ved-dinarü ve sairü egzazud-dünya hiyineten hüde in.

²⁷ Mühibaeen lil-adli.

²⁸ Mübgidan lil-curi vâz-zulmi.

²⁹ Kaviyul azimeti.

Eğer bir şahısta bu altı vasıf dahi toplanmadığı takdirde ikisi beraber bu altı vasfı haiz olan iki kişi reis seçilir. Bu altı vasıf iki kişide dahi mevcut olmadığı takdirde adedi altıyı aşmamak şartıyla bu vasıflardan birine veya bir kâçına malik bir kaç kişi reis olur.

Eğer bütün devlet içinde hikmet vasfı hiç kimsede yoksa devlet reissizdir. Bu gibi devlette fiilen riyaset eden hakiki hükümdar değildir. Bu gibi devlet bir hikmet sahibi reis zühur etmediği takdirde helâk olmağa mahkûmdur.

İlk bakışta Farabî'nin faziletli devleti müstesna vasıflara malik reis vayahut reisler tarafından idare olunan bir aristokrasidir, fakat hayatta gerçekleştiği zaman bu aristokrasinin bir demokrasiye tahavvülü zarurîdir. Çünkü bu devlette adalet hüküm sürecektir. Herkez musavi haklara malik olacaktır. Çünkü yüksek adalet, herkeze hakkının verilmesidir. Herkesin hakkının verilmesidir. Herkesin hakkı tanınmış bir camia ise, demokratik bir camiadır. Fakat Farabî'ye göre bu ideal idare, yüksek vasıflara malik şefler sayesinde tahakkuk edecektir, halbuki Yunan ve Roma mütefekkirlerinin çoğunun (Eflâtun müstesna) telâkkisine göre ideal devlet halkın iştirakile gerçekleşmelidir.

Eflâtun, liyakatli şefleri temin için bir şefler kastı ihdas etmek istedi. Isparta irsî şeflere, kırallara mukabil, onları kontrol eden muvakkat şefler (Eforler) usulünü kabul etti. Modern demokrasiler şeflik için ekseriyet tarafından seçilmiş olmayı kâfi addettiler.

Bu cereyanlardan hiç biri şeflerin ahlaki ve ruhî evsafı üzerinde durmadı ³⁰. Siyaset felsefesi tarihinde, devlet teşkilatında en mühim unsur reislerin vasıfları olduğuna dair hakikati ilk defa olarak vuzuh ve kuvvetle ileri süren de Farabî olmuştur.

VI

FARABÎ'NİN BEŞERÎ CAMIALARIN ÇÜRÜME VE ÇÖKMESİ (İNHİTAT VE TEFESSÜHÜ) SEBEPLERİ HAKKINDAKİ FİKİRLERİ

Farabî'nin "Faziletli Devlet," adlı eserindeki orijinal ve çok kuvvetli fikirlerinden biri de devletlerin tereddi ve inhitatını mucib

³⁰ Bunda Eflâtun müstesnadır.

olan âmiller hakkındaki fikridir. Farabî "cehalet ve dalâlet içinde yaşayan devlet ahâlisinin fikirleri,, ünvanı altında bir bab açıyor (29 uncu bab). Burada Farabî devletlerin kuruluşunda âmil olan sebepler hakkında ötedenberi ileri sürülen fikir ve nazariyeleri hulâsa ettikten sonra, devletlerin tereddî ve inhitatını mucip olan âmillere geçiyor ve burada da çok derin fikirler ileri sürülüyor.

Farabî'ye göre devletlerin bozulma ve çürümesine sebep olan âmillerden biri, devlet ahâlisi arasında yayılmış olan zulmün cevazı hakkındaki yanlış fikirler ve umumiyetle batıl zararlı itikatlardır.

Farabî diyor ki, bazı insanlar yanlış olarak şöyle muhakeme yürütüyorlar: Tabiatı bir hayvanın diğer bir hayvanı yemesi, imhaetmesi tabiidir. Birçok mahlûklar diğer mahlûkları imha etmek suretile hayatlarını devam ettirebiliyorlar.

Böyle düşünenlere göre güya bütün varlıkların birbirini mağlup etmeye, birbirini imha etmeye çalışması tabii bir kanun imiş.

İnsanlar arasında da galip olan yüksek bir varlık oluyor muş. Galip mağlûbu ya tamamen imha etmeli veyahut esir etmeli imiş. Gûya mağlûplar ancak galibin mevcudiyeti ve onun hayat imkânlarını temin için yaratılmış imiş. Mağlûpların mevcudiyeti kendileri için değilmiş. Böyle düşüncelere göre bu tabii bir kanunmuş, tabiatın esası imiş. Onlara göre idrak ve irade kudretinden mahrum behimler insiyaki bir surette yaptıkları, idrâk ve muhtar idare sahibi olan insanlar için de örnek olmalı imiş,

Böyle düşünenlere göre devletlerin birbiriyle mücadelesi, savaşları, birbirini imha ve tahribe çalışması da tabii ve zarurî bir kanunmuş. Bu mücadelede en kahir olan en çok mağlup eden en mesud devlet imiş! (El-kahiru li küllima yünavüyuhu, hevel as'adu). Kâhirin mağlûba tahakkümü adalet imiş.

Bu yanlış ve batıl fikirden diğer birçok yanlış fikirler doğmaktadır. Bazı insanlar diyorlar ki, ne tabii olarak ve ne de irade mahsulü olarak insanlar arasında tesanüd, muhabbet rabitaları yoktur, onun için bir insanın diğer bir insan zararına hareket etmesi, ona zarar iras etmeye çalışması, insanların birbirine karşı nefret beslemesi de tabii imiş. İki insan ancak

zaruretlerin tazyiki altında, beraber yaşayabilirmiş, her birleşenlerden biri kahir, zalim, diğeri mutlaka mazlum olurmuş.

Bütün bu fikirler bir kısmı insanlar arasında çok yayılmış bir ruhî hastalığın emareleridir.

Bu hastalığa biz yırtıcı hayvanlık hastalığı ismini verebiliriz. (Ve haza hue da'us-sab'i men arail-insaniyeti).

Farabî'nin bu fikirlerinin derinliği izahtan müstağnidir zannediyorum.

Felsefe zuhur edeli insanın tabiat ve hilkatı hakkında mütenakız iki cereyan mücadele halindedir :

İnsanın ruhî kudret ve temayülleri hakkında nikbin cereyanın başında Sokrat gelir.

Bu mektebi yeni zamanlarda Leibniz, Kant devam ettirdi.

Bedbin cereyanın başında Yunan sofistleri gelir; yeni zamanlarda bu mektebin en bariz mümessilleri Hobbes ve Nietzsche'dir.

Orta zamanların en idealist feylosofu Farabî'dir dersek hiç de mübalağa etmiş olmayacağımıza kaniiz

Farabî'nin şimdiye kadar zikrettiğimiz fikirlerinde Makia-vel, Hobbes ve Nietzsche gibilerin reddi de mündemiçtir. Farabî'nin, yanlış fikirlerin milletlerin hayatına tesiri hakkındaki fikirleri de çok derin fikirlerdir. Milletlerin siyasi inhitatında, devletlerin tefessüh ve sukutunda âmil olan ancak milletlerin ah-lâk bakımından çürümesi olmayıp, milletlerin siyasi çökmelerinde millet içinde görülen feisefi tefessühün, millet efradı arasında yanlış zararlı fikirlerin yayılmış olmasının da mühim rol oynadığını ilk defa olarak nüfuzlu bir nazarla tebarüz ettiren de Farabî olmuştur.

Bugün tarihî, felsefi ve sosyolojik araştırmalar ispat etmiştir ki milletlerin sağlam bir siyasi varlık olarak yaşayabilmesi, devletlerin payidar olabilmesi, devleti teşkil eden milletin sağlam bir hayat telâkkisine malik olmasına bağlıdır. Milletin tarihî hayatiyle alâkalı, ruhî temayüllerine, tabii hayat şartlarına uygun, milletin terakki ve inkişafına müsait olan sağlam, hayati bir ideoloji, milletleri yükselttiği gibi, zararlı ideolojiler de milletleri uçuruma sürükleyebilir. Bu hakikati Farabî bundan bin sene evvel vuzuhla ifade etmiştir.

VII

FARABÎ'NİN FAZİLETLİ DEVLET ADLI ESERİNDEKİ
FİKİRLERİN HÜLÂSASI

Biz, Farabi'nin El-medinetül-fadile adlı eserindeki fikirlerini şöyle hülâsa edebiliriz:

1 — İnsanları devlet teşkiline sevkeden âmil, bir taraftan insanların teb'an ictimâî bir mahlûk olmalarıdır. Diğer taraftan devlet kurmak iradesidir. Devlet, tabîî bir teşekkül değil, irade mahsulü bir müessesedir. Devlet irade mahsulüdür, içtimâî temayül devlet için ancak zemin hazırlar.

2 — İnsanların içtimâî bir mahlûk oluşlarından insanlar arasında bir tesanüd ruhu döğmuştür. Bu ruh sayesinde ki içtimâî inkişaf ve ruht tekâmül mümkün olmuştür.

3 — İnsanlar arasında kavga ve mücadeleyi, milletler arasında mücadele ve harpleri tevlid eden âmil, insanlardaki hayvanlık devrinden kalma daha tamamiyle sönmemiş vahşi temayülleri- dir. Beşeriyet tekâmül ettikçe bunlar zail olacaktır.

4 — Faziletli devlet (mükemmel devlet), devlet içindeki fertler arasında tesanüt, adalet ve karşılıklı muhabbet hüküm süren devlettir.

5 — Devlet, bir uzviyet gibidir. Devlet içindeki fertler birbirine bağlıdır, fertler arasında tesanüt zaruridir.

6 — Devlet içinde adalet, tesanüt esaslarının hâkim olabilmesinde muayyen vasıflara malik şeflerin büyük rolü vardır.

7 — Bir devletin iyi veyahut fena olduğunu tesbit için kıstas reislerinin vasıflarıdır. İyi devlet iyi ve faziletli reisler tarafından idare olunan devlettir.

8 — Faziletli devlet, insanların saadetini, ruht inkişafını hedef tutan zeki, âlim, âdil, yüksek âhlak ve seciye sahibi, münhasıran halk menfaatini düşünen hakîm reis veyahut reisler tarafından idare olunan devlettir.

9 — Bütün devletlerin fevkinde en kâmil devlet millî devletleri içine alan, bütün yeryüzündeki insanlara şamil bir teşkilâttır (devlettir).

10 — Millî devletler ancak bir devlet içinde adaleti, müsalemeyi temin eden devletlerdir.

11 — Bütün beşeriyet içinde sulh ve müsalemeyi, umumî

sulha müstenit bir nizamı temin için bütün beşeriyete şamil bir devlet lâzımdır.

Hakiki ve daimî müsâlemet ancak o zaman teessüs edecektir.

12 — Beşeriyet efradı içinde yayılmış insanlar arasında tesanüt, insanların ruhî tekâmülünü inkâreden cereyanlar istikbali olmıyan geçici ruhî hastalıklardır.

Bunlar milletlerin tereddi ve inhitatına sebep olabilirler.

Farabî'nin siyaset ve hukuk felsefesinin, tarihteki rolünü şu suretle ifade edebiliriz:

1) Beşeriyet tarihinde millî devletlerin fevkinde bütün milletlere şamil bir milletlerarası devlet (teşkilât) tasavvurunun, idealini ilk defa olarak vuzuh ve sarahatle süren Farabî olmuştur.

Bu suretle bundan bin yıl önce Farâbî Cemiyeti Akvam fikrinin mürevvici olmuştur.

2) Devlet felsefesi tarihinde bir devlet içinde idarenin mükemmel olup olmaması, halkın devlet idaresine iştiraki derece ve şekillerinden ziyade devleti idare eden reislerin ruhi vasıflarile alâkalı olduğuna dair fikri ilk defa olarak vuzuhla ifade eden de Farabî olmuştur.

FAİK REŞİT UNAT (T. T. K. ve Maarif Vekâleti T. T. H. üyesi), Kırımın Osmanlı idaresinden çıktığı günlere ait bir vesika: Necati Efendi Sefaretnâme veya Sergüzeştname.

Türk Tarih Kongresinin sayın üyeleri,

Beni dinlemek için ayırmak lütfunda bulunduğunuz şu on-beş yirmi dakika içinde sizlere yakın tarihimizin bir safhasını biraz daha aydın bir hale getirmekte faydalı olabilecek bir vesikayı tanıtmaya çalışacağım.

Malûmunuzdur ki, 1768 de Rusların, hudut üzerinde bir Osmanlı kalesine sığınan bir kısım istiklâl âşığı Lehlileri ele geçirmek bahanesiyle, Türkiye'ye yaptıkları tecavüz üzerine 9 ilkteşrin 1769 da başlayan ve altı yıl kadar sürmüş olan harp 5 temmuz 1774 de Kaynarca muahedesinin akdiyle sona ermişti.